

A közelmúltban a Magyar Tudományos Akadémia Domus Programja keretében került sor a Maros megyei magyar falusi környezetben található tájházak, falumúzeumok és néprajzi gyűjtemények felmérésére. Jelen írás a kutatás előzetes eredményeit mutatja be.

Hermann Bausinger német néprajzkutató mondja azt *Népi kultúra a technika korszakában* című könyvében, hogy a *horizont elmozdulása* (felbomlása) következtében kerül sor a tér újraértékesítésére, a helyek felfedezésére. Ez a folyamat hozta magával a szülőföld mai fogalmának elterjedését és a szülőföld fogalmát tartalommal telítő szimbólumok kialakulását is. A szerző azt hangsúlyozza, hogy a manapság megrendezett számtalan helyi évforduló már létrejöttével is visszaüt a helyi történelemre. Ezeket az eljárásokat, melyek a helyi történelem és hagyományok lehorgonyzásra szolgálnak, Pierre Nora, neves francia történész, az *emlékezés helyei* fogalmával írja le. Létrejöttüket azzal indokolja, hogy az emlékezetnek nincs már valódi közege. Jan Assmann, német egyiptológus, az emlékezetkutatás kiemelkedő kortárs alakja a kulturális emlékezetről írt könyvében az emlékezet térbeli és időbeli kötöttségei mellett annak konkrét mivoltára hívja fel a figyelmet. „Az eszméknek – mondja – érzékelhető alakot kell öltetniük ahhoz, hogy bebocsátást nyerjenek az emlékezetbe.” Erre használja az *emlékezés alakzatai* fogalmát. A horizontok határolta tér leírásához Arjun Appadurai, Amerikai Egyesült Államokban élő kultúrakutató és szociálintropológus, a *lokalitás* fogalmát használja, szerinte ez mindenekelőtt kapcsolatokat és kontextusokat jelent. A tér, a térelemek, a tárgyak és tárgyi rendszerek lokalizálódásának egyik lehetséges módja, hogy a fizikai tér – a lokális közösségek életterének – kitüntetett pontjain közös megegyezés és értelmezés eredményeként jelentéssel telített csomópontok, emlékpontok szerveződnek. Ilyen csomópont a település szerkezetén belül a múzeum is. A tárgyaknak ugyanis – mondja Tóth G. Péter antropológus, a Pécsi Tudományegyetemen oktatója – kitüntetett hely kell ahhoz, hogy az emlékezés asszociációs médiumaiként működni tudjanak.

Az örökség-paradigma megjelenése Kelet-Közép-Európában az Európai Unióhoz való csatlakozáshoz kapcsolható, de a fogalom az 1970-es évektől egyre jelentősebb mind a tudományos, mind a politikai diskurzusokban. Ez összefüggésben áll azzal a kulturális fordulattal bekövetkezett léptékváltással, mely során a kisközösség is elfogadott és elismert kutatási kategóriává vált, és ezek is elkezdtek kidogozni saját örökségüket. Így válik a falumúzeum az örökségképzés részévé, a múlttal való együttélés tudatosításának jelzőjévé. A helyi közösség, miközben megalkotja a múltat, annak maradványaiban magára ismer. Ezáltal a 20. századi jövőorientáltságot a hiteles múlt maradványait még őrző jelen kultusza, a *prezentizmus* váltotta fel, írja Francois Hartog, francia történész *A történetiség rendjei. Prezentizmus és időtapasztalat* című könyvében. Ez a helyi kultúra értékeit őrző falumúzeumokat egy tágabb összefüggésbe helyezi: olyan örökségtermékként látatja, mely szükséges az ember *valahová tartozás*-érzésének fenntartásához, hiszen – mint azt David Löwenthal, amerikai történész és geográfus, az örökségkutatás jeles képviselője mondja – az örökség élteni a közösséget, a ma embere elvont eszméket az örökség nyelvén képes kifejezni, életbe tartani, megélni és továbbadni. A múzeum ugyanakkor egyfajta „színpadként” háttérrel szolgált azoknak a cselekvéseknek, eseményeknek, melyek fontos szerepet töltenek be az örökség- és identitásképzés folyamatában.

Ebli Gábor *Antropológizált múzeum* című könyvében azt írja, hogy a múzeumok a racionalizmusba vetett hiten alapulnak, az embernek azon vélt/vágyott képességén, hogy rendszerezni tudja az őt körülvevő és a belőle fakadó jelenségeket és tárgyakat, és ezzel mintegy uralja a világot. Emellett a múzeumalapítási és -bővítési tevékenység során a válogatás az archaizálás és az idealizálás szándékával párosul, mondja Fejős Zoltán antropológus, a budapesti Néprajzi Múzeum volt igazgatója. A múzeumi megőrzés révén – írja Gazda Klára, a kolozsvári BBTE Néprajz és Antropológia Tanszékének nyugalmazott tanára – a tárgyak (jelentései) átalakulnak: eredeti eszközfunkciójukat elveszítik, és helyette múzeumi tárgyakká válnak. Jelfunkcióik átalakulva élnek tovább. Az önmaguk pusztá fizikai mivoltából is értelmezhető jelentéseik továbbélnek, az eredeti, paraszti környezetből származók elvesznek, az új információkból eredők hozzáadódnak.

A gyűjtemények

A kutatás során azonosított múzeumok/gyűjtemények megoszlása néprajzi tájegységenként a következő képet mutatja: 6 múzeum (Andrássy telep, Csittszentiván, Marossárpatak, Mezőpanit, Mezőfele és Vajdaszentivány) a Mezőségről származik. A Felső Maros mentéről 3 múzeum (Marosvécs /2/ és Magyaró), a Lapos Maros mentéről 3 (Marosjára, Nagyernye és Sáromberke), a Nyárad mentéről 11 (Backamadaras, Geges, Jobbágytelke /2/, Kisadorján, Mikháza, Nyárádszentbenedek, Nyárádszentimre, Nyárádszentsimon, Székelybő és Vadasd), a Küküllő vidékéről pedig 12 (Dicsőszentmárton, Fehéregyháza, Havadtő, Kibéd, Kiskend, Küküllődombó, Küküllőpócsfalva, Magyarózd, Magyarsáros /2/, Makfalva és Székelyvécke) múzeumról van tudomásunk. Emellett itt kell megemlítenünk, hogy Marosvásárhelyen, az 1 Számú Általános Iskolában Asztalos Enikő alapított az 1970-es években néprajzi szakkört, melynek keretében 7 megye 91 településéről összesen 430 tárgyból álló iskolai néprajzi gyűjteményt létesített.

A gyűjtemények típusai

Az általunk azonosított gyűjtemények közül négy gyűjtemény esetében (Jobbágytelke, Marosvécs, Magyaró és Nyárádszentsimon) használják a *tájház* elnevezést, emellett további négy gyűjtemény (Kibéd, Küküllőpócsfalva, Küküllődombó és Székelyvécke) szintén tájház jelleggel bír. Ezek kivétel nélkül újabb alapítású gyűjtemények, a 2000-es évek táján, vagy azt követően jöttek létre.

A gyűjtemények egy másik jelentős része *falumúzeum*, olyan létesítmény, mely néprajzi és helytörténeti anyagot egyaránt tartalmaz. Ezek legtöbb esetben rendeltetésüket veszített egyházi (tanítói vagy kántori lakás) vagy iskolai épületekben, esetleg alapítványi pénzen vásárolt egyéb épületben (udvarház, kúria) működnek. Emellett több településen működnek az iskolában vagy művelődési házában *néprajzi szobák*. Például Andrássytelepen, Nagyernyében, Sáromberkén, vagy éppen Marosvásárhelyen.

Az falumúzeumok jelentős része magánkezdeményezés, ám ezek sok esetben egyházi, iskolai, községi vagy valamilyen alapítványi támogatást élveznek. Néhány esetben azonban ezek a kezdeményezések minden intézményi támogatás nélkül jönnek létre és működnek. Ilyen a magyarói, a küküllőpócsfalvi, küküllődombói és székelyvéckei gyűjtemény. Alapítóik között vállalkozókat, építészeket és képzőművészeket találunk. A *magángyűjtemények* egy másik része a tulajdonos lakóházának egy-két szobájába kerültek elhelyezésre. Ezek jelentős része szintén látogatható. És végül számolnunk kell néhány olyan gyűjteménnyel is, mely ugyan nem látogatható, de darabjaiból már több alkalommal szerveztek kiállításokat különböző székelyföldi múzeumokban. A gyűjtemények egy része *élő múzeum*, ami arra utal, hogy a múzeum falain belül rendszeresen hagyományőrző tevékenységek zajlanak. A Nyárádszentsimonon működtetett tájház esetében a tárgyak mellett a hagyományos gazdálkodás állatait és helyes tartásuk módját is bemutatják.

A felkutatott múzeumok között három irodalmi *emlékház* is található: (Horváth István – Magyarózd, Kemény János – Marosvécs, Petőfi Sándor – Fehéregyháza), emellett emlékházat szenteltek Szélyes Sándor népdalénekesnek (Mikháza) és Balla Antal népnevelőnek (Jobbágytelke), illetve emlékszobát rendeztek be Madaras Gábor (Kibéd) emlékére.

Alapítók és intézmények

A falusi környezetben alapított múzeumok elsősorban a helyi értelmiségiek kezdeményezésére jöttek létre. Az általunk összeírt múzeumok alapítói 10 esetben tanítók, tanárok, 6 esetben lelkészek, három-három esetben orvosok és vállalkozók, 2 esetben néprajzkutatók voltak. Emellett előfordul az alapítók között színész, építészmérnök, koreográfus, népnevelő, falufelölős és környezetvédelmi szakember is. Több esetben alapítványi vagy egyesületi kezdeményezéssel is számolhatunk.

A gyűjtemények 8 esetben az iskola egy-egy termében, 7 esetben egyházi tulajdonban lévő épületben, 2 esetben a művelődési otthonban, 2 esetben a tanács tulajdonát képező épületben, 7 esetben alapítványi/egyesületi tulajdonban lévő épületben, 7 esetben pedig magántulajdonban lévő parasztházban vagy annak egy részében vannak elhelyezve.

A múzeumalapítások korszakai Maros megyében

Maros megyében három nagyobb múzeumalapítási hullám látszik körvonalazódni: az első az 1960-as évek végétől az 1989-es rendszerváltásig tart és főleg az említett korszak első évtizede számít aktív időszaknak. Ebből a korszakból az adatbázisunkban 5 múzeum található. Az 1960-as évek végétől kezdődően a helyi tanítók és tanárok sorra hoztak létre kisebb-nagyobb néprajzi gyűjteményeket az iskolák és a művelődési házak egy-egy üresen álló termében. Ezeknek a gyűjteményeknek az anyaga azonban mára a legtöbb helyen megsemmisült, vagy pedig elfekvőben van. Ennek ellenére ezek a jobbra iskolamúzeumoknak számító korai kezdeményezések jelentős mértékben meghatározták az 1989-es rendszerváltozást követő évek múzeumalapítási törekvéseit. A második az 1990-es éveket foglalja magában, ebből az időszakból szintén 5 múzeumot azonosítottunk. Végül a harmadik korszak a 2000-es évvel veszi kezdetét. Ebben a periódusban mintegy 20 múzeum létesült.

Használat: kontextus és funkció

Ezek a múzeumok alapvetően három szándék mentén jöttek létre és kerültek használatba. Ezek az oktatás, a turizmus fellendítése (azaz gazdasági szándék), a harmadik pedig az identitás megerősítésének, a helyi történelem megszerkesztésének és felmutatásának a szándéka. Ennek megfelelően a múzeumok alapítására is rendszerint olyan gazdasági-kulturális szerkezetek és személyek köré szerveződnek, akik e három szándék megvalósulása érdekében munkálkodnak.

Átadásukra/megnyitásukra olyan körülmények között kerül sor, mikor az illető település amúgy is ünnepel. Használatukra ezt követően is elsősorban falünnep (falunap, búcsú, tánc tábor, kortárs találkozó) alkalmával válik intenzívebbé. Vajdaszentiványon például a tánc tábor alkalmával látogatják többen a településen található múzeumot. Marossárpatakon az évente szervezett falunapok és huszárbál alkalmával a résztvevők ellátogatnak a múzeumba is. Ezt a fajta múzeumlátogatás tehát olyan rítusként értelmezhetjük, melynek keretében az egyén találkozik saját és ősei múltjával.

Több múzeumban kerül sor évi rendszerességgel kézműves alkotótáborok, mesemondó versenyek és egyéb hagyományápoló rendezvények szervezésére. Ezekben az esetekben a múzeum egyfajta színpadként szolgál az itt zajló események számára, kontextualizálja és irányítja, mederben tartja ezeknek a cselekvéseknek a jelentését. Más esetben ezek a múzeumok a művelődési házak szerepét veszik át, ahol a fent említett eseménytípusok mellett könyvbemutatókra, ismeretterjesztő előadásokra, képzésekre is sor kerül.

A legtöbb falumúzeumot legrendszeresebben a helyi és a környékbeli iskolák diákjai látogatják, ugyanis az iskolai oktatás keretében a hagyományos népi kultúrával kapcsolatos fogalmak és ismeretek elsajátítását is előírja az oktatási szabályzat.

Végül a látogatók egy része turista, aki egy-egy kirándulás keretében kerül testközelbe ezekkel a falumúzeumokkal. Ez számukra a nosztalgia és az egzotikum megtapasztalásának lehetőségét jelenti, ahol a nemzeti pátoz és a veretes egyetemes történelem nyomasztó súlya nélkül tehetnek időutazást egy-egy szűkebb közösség, a mindennapi emberek világába.

A fentebb említett szándékoknak megfelelően a helyi néprajzi gyűjtemények önmegjelenítő és kommunikációs stratégiái is jelentős eltéréseket mutatnak. Azoknak a múzeumoknak a vezetői-alapítói, melyek a múzeumokat a helyi identitás sarokköveinek tekintik, magukat pedig egyfajta messiási szerepet tulajdonítanak arra törekednek, hogy az általuk működtetett múzeumokról a lehető leggyakrabban jelenjenek meg tudósítások a helyi és a megyei napi sajtóban vagy az online médiában. Néhány esetben a múzeumnak honlapot is létrehoznak. Azok viszont, amelyek a helyi identitás építése mellett a vidéki turizmus fellendítését is célul tűzik ki maguk elé arra is gondot fordítanak, hogy az általuk alapított/működtetett múzeumok a turisták számára készült honlapokon és útikalauzokban is jelen legyenek.

A szakmai szempontok érvényesítése terén azonban a legtöbb múzeum hiányosságokat mutat. Az egyik legszembevetőbb a gyűjtemények leltárának szinte teljes hiánya. Még azok a múzeumok is, melyek rendelkeznek a tárgyak egyfajta lajstromával, csupán a tárgyak nevének és számának,

ritkábban a tulajdonos nevének rögzítésére korlátozódnak. Ez a hiányosság végső soron a gyűjtési technikákból is adódik: rövid idő alatt nagy mennyiségű tárgyat halmoznak fel, ami nem teszi lehetővé, hogy a gyűjtéssel párhuzamosan a leltározás is a megfelelő ütemben haladjon. A gyűjtés során nem érvényesült a szelekció elve. Minden, amit a múzeumnak adományoztak be is került a múzeumba, ezért a kiállítások zsúfolttá váltak, a legtöbb esetben inkább raktárra emlékeztetnek. Ez ugyanakkor rányomja bélyegét a kiállítások tematikájára is. Ugyanis egyes tárgytipusok (például a szövés-fonás eszközei) aránytalanul nagyobb számban jelennek meg a kiállításokban, míg mások szinte teljesen hiányoznak. A régi bútorok vagy mázas cserépedények pedig elenyésző számban fordulnak elő. A kiállítás-technikák terén egy másik sajátosság is szembeötlő: ezek a múzeumok minimális segédlettel dolgoznak. A kiállításokban szinte alig fordulnak elő tárlók vagy szöveges útmutatók, saját készítésű bábokat viszont már többen alkalmaznak. A múzeumok nem rendelkeznek önálló személyzettel, ezért nyitva tartásuk is rendszertelen, főleg felkérésre nyitják ki a látogatók előtt.

Összegzés

Míg korábban ezek az intézmények összegyűjtötték, tárolták és őrizték a múlt emlékeit, addig az utóbbi időben egyre inkább a használat kerül előtérbe: a közösség használatba veszi a múzeumokat. A múzeum a nyilvános tér kiemelt pontjává válik, szakralizálódik. Olyan helyet jelent, ahol a múlt megszerkesztésének, megmutatásának és használatának helyi módozatai válnak láthatóvá. Ilyen értelemben a falumúzeum a maga fizikai jelenlétével a múlt tudatos használatának, birtokbavételének, illetve a múlttal való együttélés tudatosításának legszembetűnőbb köztéri jele lesz, mely a helyi identitás alakításában vállal szerepet. A múzeum falai között kiállított tárgyak nem csupán egy letűnt korszak porosodó tárgyi emlékeit jelentik, hanem a haladásba, a jobb jövőbe vett hit fenntartásának és kommunikálásának tárgyi kellékei is egyben. Nemcsak az van beléjük kódolva, hogy honnan jöttünk, hanem az is, hogy mit hagyunk magunk mögött. Ez utóbbi viszont a jelen perspektívájából egyre inkább a fejlődés dinamikáját teszi láthatóvá.

A falumúzeum létrehozása a hagyományörzés egyik jelenkori formájaként értelmezhető, mely abban különbözik a többi hagyományörző tevékenységtől, hogy míg az utóbbiak az időhöz, egy-egy eseményhez (fesztivál), addig ez előbbi a térhez kapcsolódik szorosabban. Míg az utóbbiak szállíthatóak, elvihetőek a település határain túlra is, ennek elsősorban a település terén belül képzelhető el használatba vétele. A hagyományok, múzeumi megjelenítése végző soron a helyi hagyományok örökségesítésének eszközévé válik, ahol az organikus hagyományok helyett azok organizált (kitalált) örökség tekinthető meg.

Ezek a múzeumok elsősorban a helyi közösség felé fordulnak, helyi igények hozták létre és helyi igényeket elégítenek ki. Területként olyan megemlékezési szertartások helyeivé válnak, ahol a nemzeti és regionális identitás kommunikálására valamint a közösség összetartozásának szimbolikus megerősítésére kerül sor. A tárgyak használata fontosabb a kiállítási- és gyűjtési technikák szakszerűségénél.

A falumúzeumok nemcsak a helyi kultúra szekularizált *szentélyei* (Ebli Gábor), hanem maguk is előszeretettel húzódnak a templomok, szakrális központok közvetlen közelébe, a szent térbe, a központba. Ugyanakkor a múzeumok többsége egy-egy intézmény védőszárnya alatt működnek, ezért nem csoda, ha ezek ideológiájából át is vesznek egy-egy keveset.

A múzeum az emlékek tárháza, emlékezési alakzat. Kérdés tehát, hogy kié ez az emlék? Ki emlékezik meg és kiről hogyan emlékezik meg? Ebli Gábor írja, hogy a múzeumok már önmagukban is 100 évvel ezelőtt felállított szempontok szerint szűrik a népi kultúráról alkotott képünket. Emellett ezek a múzeumok túlnyomó részt a helyi értelmiségi törekvései és elképzelései mentén jönnek létre, tehát legalább annyira szólnak arról, hogy miként látja a népi kultúrát a helyi értelmiségi, mint arról, hogy milyen volt egy-egy település életvilága a 19. század végétől a 20. század ötvenes éveig. Ugyanakkor a kiállításokat más szempontok is korlátozzák. A múzeumokba ugyanis az kerül be, ami az illető településen még megtalálható, illetve amitől hajlandóak a közösség tagjai megválni. Azaz a kiállítás anyaga egy bizonyos értékhatár alatt lévő kulturális javakat tud megmutatni, illetve azokat, melyek még a közelmúltig valamilyen fokú használatban

voltak. Ezzel is magyarázható, hogy a kenderfeldolgozás és a szövés-fonás eszközei nagyobb számban találhatóak meg, mint a többi hagyományos termelőeszközök, vagy a lakás- és öltözködéskultúra tárgyai.

És akkor egy utolsó kérdés: mit nem képes megőrizni ez a fajta múzeum? Az egykori falusi élet valódi természetét, azt a küzdelmet és szenvedést, amit a parasztság a létfenntartásért folytatott. A kiállított tárgyak valamint a tiszta takaros lakásbelső nemcsak nosztalgiát ébreszt, de el is fedí az élet nehézségeit, nem tudja maradéktalanul közvetíteni az autentikus falusi életet. Mindezek ellenére Ebli Gáborral egyetértve azt kell mondanunk, hogy a falumúzeum kollektív pszichoterápia eszköze lehet: egy közösség szembenézési kísérlete a lakosság fájó sorsával mely csoportterápiás élményt biztosít.

Irodalom

APPADURAI, Arjun

2001 A lokalitás teremtése. *Régió* 3. sz. 3–31.

JASSMANN, Jan

1999 *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban.*

Atlantisz Könyvkiadó, Budapest

BAUSINGER, Hermann

1995 *Népi kultúra a technika korszakában.* Osiris-Századvég Kiadó, Budapest

EBLI Gábor

2009 *Antropológizált múzeum.* Typotex Kiadó, Budapest

2003 *Tárgy-fordítások. Néprajzi múzeumi tanulmányok.* Gondolat Kiadó, Budapest

GAZDA Klára

2008 *Közösségi tárgykultúra – művészeti hagyomány.* Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE

Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár

HARTOG Francois

2006 *A történetiség rendjei. Prezentizmus és időtapasztalat.* L Harmattan–Atelier, Budapest

Löwenthal, David

1996 *Prossessed by the past. The Heritage Crusade and the Spoils of History.* The Free Press, New York

2004 Az örökség rendeltetése. In. ERDŐSI Péter–SONKOLY Gábor (szerk.): *A kulturális örökség,* L' Harmattan–Atelier, Budapest:55-85.

NORA, Pierre

2010 *Emlékezet és történelem között.* Napvilág Kiadó, Budapest

TÓTH G. Péter

2009 Helytörténet – lokális történet és „emlékgép”. A helytörténeti múzeum mint a lokális emlékezet helye. *Néprajzi értesítő* XC. 9–37.